

Dekanij opgegraven uit bodem en archief (3/slot)

door Hans Schoenmaker

De brandexecutie

Op 8 mei 1708 had de Republiek, gesteund door Engeland, de oorlog verklaard aan Frankrijk en Spanje. De reden hiervan was de bezetting van de Zuidelijke Nederlanden door Frankrijk.

De Kempen vormden een buffer voor beide partijen en de bevolking was dan ook bij voortduring het slachtoffer van oorlogsgeweld. Over en weer werd er geplunderd en geroofd.

Op 13 november gaf Jean Phillipe "lieutenant general des armees du Roy" bevel aan luitenant kolonel des Moulins om met een troep cavallerie en dragonders "bruler deux bourgs ou villages en represaille d'un, que les ennemies onts brule dans les pays d'Artois".¹

Op 17 november sloegen de Fransen in verschillende plaatsen toe. Veldhoven, Oirschot, de Beerzen en Hilvarenbeek werden geplunderd.



Op Open Monumentendag 1995 kreeg het publiek uitleg over de opgravingen naar de Dekanij.

Diessen geplunderd

De Franse ruiters en dragonders deden ook Diessen aan. "Jan Dirck Bartels verclaert dat hij betaelt heeft voor rantsoen vant huijs vor den brant tot 4-5-0. Dirck Bres-sers 2-2-0, de selve noch 15 ellen lijwaet 7-10-0 (resp. gulden-stuiver-duit). Niclaes Hendrix van Diessen dat hem een buit, die in de kerck stont en gevlucht was was onstucken geslagen.

Item hebben de deure van den toorn, alsmede de binnendeur van den selven toorn aenstucken geslagen, als mede den muer waer de deure aenhanght seer geforseert ende beschadigt waer van de schade is 15-0-0.

Item regenten hebben met den officier geaccordeert om het branden waer mede dreighde voor te comen voor de somme van hondert gulden, die welcke soo door den borgemeester in presentie van regenten soude betaelt werden wiert de selve somme soo aenstonts door een ander officier hem ontweldight en afgenomen ende daer naer, om 't selve accoirt te voldoen noch hondert gulden hebben moeten betaelen, dus 200".

De schadelijst

Op 20-11-1708 verklaarden Peter van Andel, Jacobus Glavimans, Adriaen Vingerhoets, Michiel van de Sande en Peeter C Bruers, schepenen van Hilvarenbeek, "dat wij zijn overvallen door vijandelijke dragonders op 17 november 1708. Zij plunderend en brandstichtende in 3 uur tijd meer dan 19 huizen hebben verbrant, ook het huijs van predikant Benjamin Tilius is afgebrand.²

Enkele dagen later na de ramp zetelden de schepenen en de secretaris op het raadhuis "om de lijste te formeren opt minste een geheel acht daegen van ider sijn schade distinctelijck op te doen geven, van 's morgens ten negenuyren tot naer de middags ten vier a vijff uyren". Op 1 maart 1710 werd een definitieve lijst gemaakt "waer in ider sijn schade bestont en die met eede te stercken". 123 Bekenaren legden de eed af en waren dus slachtoffer van de brandexecutie.

In het buitengebied werden een aantal boerderijen tot de grond toe afgebrand. De huizen in de kom van het dorp werden gespaard, behalve natuurlijk dat van de protestantse dominee, zodat de inboedel geroofd kon worden en de bewoners gedwongen waren de brantexecutie met geld af te kopen.³

Boerderijen in de as

Jacobus Wouters van Loon huurde "t huijs toebehoorende aent lant, onder het beneficium omnium sanctorum, weert 900 gulden". Naast de oogst, de huisraad werd de schuur verbrand "vant selve beneficie, weert 450-0-0".

De schadelijst gaf een indruk van de inboedel van het landbouwbedrijf;

"Merten van Aelst sijn huijs en schuer verbrant, weert 700-0-0

50 vaten hart coornwerck a 15 stuiver 't vath tsamen 37-10-0

2 vemmen ongedorst corn met stroy, tsamen 9-0-0

4 vaten turqschen boonen 8-0-0

In huijs aen huijsraet kisten, kasten, lijnwaet als andere gemeenen huijsraet en timmergereetschap tsamen tot 150-0-0

nogh 14 vaten boeckwijf verbrant van Marie Jan Bosmans 7-14-0".

Het totale schadebedrag bedroeg 912-4-0

De schade bij de kinderen Melis lag nog veel hoger, n.l. 2507 gulden.

"de kinderen adriaen cornelis Melis haar huijs verbrant met de stal bestaende in zes gebonden met een backhuijs en peerdestal en turfhuijs. Tsamen 1200

It alsnogh van deselve een huijsinge daer neven staende in seven gebonden, waerdigh 1700

Nogh aen hart coornwerck, soo rogge, tarwe ende boeckwijf verbrant tot 160 vat, tsamen weerdigh tot 120-0-0

Nogh 8 vaten turxe boonen 14-0-0

6 vaten erten is 6-0-0

Nogh 16 vaten rontsaet en lijsaet a 1 gld 10 st. 't vath is 24-0-0

Nogh 4 ll kleversaet a 4 st. 't ll is 9-0-0

Nogh het bouwgereetschap stamen tot 120-0-0

It. timmermansgereetschap van allenhande soorte tsamen weerdigh 20-0-0

It. beddelinde, wolle als ander huijsraet, kisten en kasten en andersints, tsamen ver-

² 1111 nr 1329 f223v

³ 700 nr 1643

brant is groot 75-0-0
Nogh turf en hout tsamen weert tot 40-0-0
Nogh 800 mutsaert als timmerhout tsamen weert 70-0-0
Nogh twee karren hoy verbrant 10-0-0".

Burgers geplunderd

"Aert Broeder int manhuijs heeft op eedt verclaert dat aldaer door de dragonders is geplunderd aen linden (linnen), wollen en verders kisten en cassen in stuvken te slaen, als noch in gelt betaelt tot rantsoeneringe vant huijs, 't samen 25 gulden.

Mevrouw van Brecht heeft soo om de brant uijt te coopen moeten betaelen als van hetgeene gerooft ende in stucken geslaegen, 350 gulden.

Servaes Middegaels is geplunderd soo aen servetten, tafellaeckens, hemden, hooffluwijnen als mede ander cleijn lijnwaet, clederen, huijsraet. Item aen leverantie soo van wijn, bier en brandewijn als genever, 500 gulden.

Martinus Lemmens is geplunderd soo aen een gouden rinck, gelt, lijnwaet, hemden, laeckens, fluwijnen en ander cleijn lijnwaet, hoeden en verder wolle als inslaen van glasen, 40 gulden.

Den pastoor Bruers soo in gelt betaelt om den brant af te copen van het huijs als in gelt berooft 170 gulden, 2 stuivers".



In het nieuwe woongebied De Ijpelaar herinneren de (deels) gereconstrueerde fundamenten aan de Dekanij.

Schade aan de Dekanij

De schade aan de pastorie na de brandexecutie van 1708 was groot.

"Het deeckenhuis, alwaer den predicant woonde, meede geheel verbrant waer toe weder in staet te brengen tot een wooninge voor de heere predicant ten minste nodig sal wesen 5000 gulden".

De schade aan de inboedel was 3000 gulden. Uit de boedelbeschrijving blijkt de indeling van het huis. Er is een salet of ontvangkamer en een keuken, vermoedelijk vormden deze de vertrekken op de begane grond. Verder de slaapkamer van de predikant of dekenkamer, de kamers van de nicht en de broer van de predikant en een bovenkamer, die als bibliotheek gebruikt werd. "Een groote bibliotheek, ten dele geerft en ten deele in veele jaeren bij een vergadert", ging verloren. Op de zolder bevonden zich kisten en koffers en "tabbaerden, wolle klederen en ander lijnwaet tot de lichamen van des predikants nichte en meyd, syns broeder en knecht gehoorende".

Deze broeder was in feite Tilius' zwager. De zus van Tilius verklaarde in 1705 drie dagen voor het sterven "dat zij gerustelijk kon sterven dat haar broer haar man zou onderhouden".

Het ging hier om Lambertus Vitriarius, oud dominee van Moergestel, die al in 1698 op de Dekanij woonde. In 1707 hebben de schepenen van Hilvarenbeek *"Lambertus Vitriarius gezien en gesproken, welke goed gezond is"*. Ook in 1711 gebeurde dat nog om te voorkomen dat een zieke en armlastige niet-Bekenaar door het Armbestuur onderhouden zou moeten worden.⁴ *"In de groote kamer een ledikant met behanghsel en een bed met sijn toebehooren, veel groote en cleijne schilderijen en veel curieuse portretten, twaelf Spaense ledere stoelen, een wagenschotte tafel en tafelkleedt"*.

In de keuken was het volgende;

"een gespreijdt bedde met al sijn toebehooren, met een behanghsel voor de bedsteede, Een groot wagenschotte glase bottelerije, fine tinne sgotelen, tafelborden en ander tinwerck, ruim 60 stuck, roode en geele koperen ketelen en ander koper huijsraet met veel ijser huijsraet, fijn postelijn soo voor coffij als thee-goet, een fijne postelijne kanné met swaer silver beslagh, een indiaensche calbas met swaer silver beslagh, een spiegel, stoelen en veel houten huijsraet, de helft van een slaghbeer, veel provisie van specerijen en eetenwaer tegens de winter.

Op de slaapkamer waren de volgende meubelen;

Een wagenschotte bedsteede met uijtgesmede beeldwerck, met behanghsel van nieuwe oistindische sitse, een van de beste bedde met sijn toebehooren'

Een groote ingelegde wagenschotte kaste, waer in waren veel curieuse servetten, tafellaeckens, bedlaeckens en ander fijn lijwaet tot beddens en ander gebruik be-hoorende,

Elf nieuwe fijne hemden, behalve veele half versletenen, eenige fine doskens neus-doeken en beffen, 25 stuk gesponnen en gesoden garen, een nieuw rustbanck en matras, een spiegel met eenige schilderijen, nieuwe fijne stoelen en kussens.

Item den predicant heeft alsnoch verloren een swarte mantel, een pack van sijn beste swarte klederen en veel andere kleijnigheden, die soo nauw niet kunnen gespecificeert worden. Eijndelijck sijn alsnoch verbrant de doop en trouw registers en andere schrif-ten het gemeen betreffende, als mede veele schriften die hem alleenigh aen gaen en andere memorialen van aengelegenheijt".

De dienstmeid Adriaentjen van Dijck was al 22 jaar in dienst bij de predikant en leed een schade van 350 gulden o.a. *"een grote wagenschotte kast met beeldwerck en ebbenhout ingelegt, 18 hemden, 18 mutsen, 8 fijne voorschoten, eenigh silverwerck en eenigh gelt in kas"*.

Daarnaast was er schade aan het bakhuis en de schuur, waar de knecht sloep, met een baktrog, een tafel en kist, 36 vaten Luijcx's hop om te brouwen, tonnen en vaten en de voorraad voor een jaar hout en turf.⁵

De totale schade van de brand bedroeg 32157-19-0, die door de bijkomende kosten om de schade vergoed te krijgen nog op zou lopen tot 34075. Slechts 1/3 deel zou door de Staten Generaal vergoed worden.

Afhandeling van de schade

Een aantal Bekenaren leenden de gemeente geld om de eerste nood te lenigen van de brandexecutie.

Peter van Andel leende 163 gulden, Jan Goissens, ruim 293 gulden, de secretaris 269 gulden en Jasper Woestenburgh 101 gulden. Op 28 november 1709 besliste de gemeenteraad, dat een rente van 4 procent werd vergoed *"sulckx uijt consideratien*

4 111 nr 1329 f 185v

5 700 nr 1575

dat men de voorschreven penningen niet hadde moeten betaelen de vijanden veel meerder gebrandt en gerooft soude hebben en daardoor het verder branden en roven afgecoght en soo het selve oock, daer mede geheel gestaeckt en opgehouden".

De Beekse bevolking was al vaker gedwongen aan de Fransen een contributie te betalen. Onder dreiging van brandschatting moesten grote sommen geld betaald worden. Daarnaast moesten de normale belastingen aan de Republick betaald worden. Op 29-12-1708 besloot de gemeenteraad jonker Philip de Cort uit Oirschot naar Brussel te zenden om te pleiten voor een lagere contributie voor *"de arme geruineerde inwoonders, welke geleden hebben door de laatste brantexecutie van de vijant of door het wegsenden van waagens en peerden, doe op ontboden sijn geweest tot het voeren van artillerije naer het leger van Rijssel"*.

Ook schreven ze een verzoek aan de heer Thesaurier generaal Horp om ondersteuning van de Meierij van Den Bosch, omdat twee willekeurige dorpen in de Meierij getroffen waren (Hilvarenbeek en Veldhoven), want *"dat die executie so wel op de ene als de andere plaets van de Meierije hadde connen voorvallen"*. Bovendien was de plundering in een voorgaande oorlog van het huis van de predikant Heijlingius door de vier Quartieren van de Meierij betaald. Het Quartier Kempenlant betaalde de achterstallige contributie van Casteren, zodat het dorp aan een vijandelijke executie ontkwam. Al in 1676 betaalde het Quartier van Oisterwijk het huis van Jan Mittens uit Hooge Mierde, dat aangestoken was en in 1674 had het Quartier van Kempenlant de verbrande huizen in Gestel bij Eindhoven betaald. Gezien voornoemde redenen verzochten de arme ingezetenen de Meierij bij te dragen aan de onkosten.

"De gebrande, beschadigde en helemaal geruineerde ingezetenen van de Vrijheit Hilvarenbeecq" deden op 13 januari 1710 een verzoek de Raden van Staten der Vereenigde Nederlanden om de schade te betalen uit de ontvangst van de contributie, die in Artois was gevorderd of *"de geleden schade te doen betaelen door die van de Maijorie"* en dat zij *"nu over het jaer van alles sijn ontbloot en alsoo geheel elendich op genade van anderen hebben moeten lenen"*. De Raad van State besloot om de schade te vergoeden uit de 58000 Rijcksdielders, die de provincie Artois als contributie had moeten leveren.

Dat de uitbetaling niet erg vlot verliep bleek in de gemeentevergadering van 1 april 1712, waar predikant Benjamin Tilius *"en andere geinteresseerden in de brantexecutie der vijanden, anno 1708, alhier bij represailles gedaen"*, de regenten verzochten het resterende deel van de schadevergoeding te betalen.⁶ 6)

De Dekanij opgegraven uit de bodem

Op grond van de vondsten met name uit de grachten bleek, dat de Dekanij en vermoedelijk ook de IJpelaar aan het einde van de 14^e of begin 15^e eeuw gebouwd zijn. Het terrein was voor de 11^e / 12^e eeuw onbebouwd. Wel zijn in het noordelijk gedeelte een aantal IJzertijdvondsten gedaan. De bijbehorende bewoning moeten we echter in het Loo of Elstakkers zoeken op de oeverwal van de Roodloop.

De oudste bewoningssporen in de bodem betreffen een aantal greppels die van een hoger gedeelte in het zuiden naar een lager gedeelte in het noorden c.q. de Noorderbeek liepen. Vermoedelijk waren deze greppels gegraven om een nat (heide?) gebied te ontwateren. De oudste vondsten voornamelijk scherven, die in de greppels lagen dateerden van het einde van de 11^e eeuw tot de 14^e eeuw. Het betroffen met name scherven uit productiecentra zoals Andenne, Pingsdorf, Zuid Limburg, Paffrath, Elmpt en protosteengoed uit Siegburg en Langerwehe.

Opvallend waren de vele fragmenten tufsteen. Deze zullen afkomstig geweest zijn van de Romaanse voorganger van de Sint Petruskerk.

In het noordelijk gedeelte waterden enkele van deze vroege greppels af op een viswouwer. Deze was, vermoedelijk voorafgaande aan de bouw van de Ijpelaar gedempt met schoon zand. De breedte van de wouwer mat ca. 4 m, de diepte ca. 1.80 m.

De paalgaten van een 5-hoekig gebouwtje, waarschijnlijk een turfschop of hooiberg zullen zeker bij de Ijpelaar gehoord hebben.

Van de Ijpelaar zelf zijn geen sporen gevonden, behalve 2 stenen poeren, die zich aan de noordoost kant buiten de gracht bevonden. Vermoedelijk waren deze van een poort. De perceelsgrens van de aanliggende wei het Pastorijke richt zich op deze poort, waar we uit kunnen concluderen, dat de toegang naar de Ijpelaar langs dat perceel liep. De poort is mogelijk identiek aan de poort, die op een 17^e eeuws dorpsgezicht van Hilvarenbeek te zien is (zie gravure onder).



Sporen van de 'brantexecutie'

In het zuidelijk gedeelte van het grachtencomplex werden sporen van de brand uit 1708 gevonden. De bodem was rood verbrand en in paalgaten werd veel houtskool aangetroffen. Doordat de bodem sterk verstoord was kon er geen verband gelegd worden tussen de paalgaten, maar dat daar een schuurtje gestaan had was duidelijk. Er werden 5 waterputten gevonden, waarvan er zeker 2 dateerden van voor de bouw van de Dekanij.

Een plaggenput, die opgebouwd was op een houten ton bevatte aardewerk uit de 2^e helft van de 13^e eeuw w.o. Elmpt, Andenne en Paffrath. Steengoed met ijzerengobe met radstempel, steengoed met zoutglazuur en blauwgrijs inheems aardewerk wezen er op, dat de put in ca. 1350 in onbruik was geraakt. Het ontbreken van rood aardewerk wees ook op een vroege datering.

Een met stenen gemetselde put dateerde uit de 15^e eeuw en heeft zeker bij de Dekanij gehoord. De insteek van deze put bevatte o.m. aardewerk uit de eerste helft van de 15^e eeuw. De put lag op het achtererf bij het bakhuis.

Een vierkanten put opgebouwd uit houten stijlen kon niet onderzocht worden, evenals een put, die vooraf ging aan de Dekanij. De westelijke funderingsmuur van de Dekanij liep door de insteek van de put. Hoewel er geen dateerbare vondsten uitkwamen kon wel de opbouw van de put gereconstrueerd worden. Op een niet water doorlatende leemlaag lag als fundering een wagenwiel met een diameter van 116 cm. Vierkante gaten gaven de plaats aan waar voorheen negen spaken zaten. Op het wagenwiel lagen een aantal lagen turf. Hierop lagen trapeziumvormige stenen.⁷

⁷ Documentatie F. van Hest

Van een vijfde put bestond het onderste gedeelte uit een houten ton. Dit diende als fundament voor een met stenen opgemetselde put.

De Dekanij

De vondsten;

Aan de zuidkant lag een uitbraaksleuf van ca. 2 m breed en 20cm diep.

Aan de westkant was de uitbraaksleuf 1.25 m breed, waarbinnen een aantal stukken fundament op hun kant lagen. Halverwege de westzijde lagen funderingsresten haaks op de muurrichting (steenformaat 23x10x5). Dit vormde de fundering voor een brandmuur.

De oostelijke muur stond in de gracht. Het restant van de muur werd gesteund door een drietal steunberen. De meest zuidelijke was ooit gedeeltelijk afgebroken. Hier tegenaan was een steunbeer gezet, die ca. 4 meter de gracht inliep, 40 cm hoog was en op het eind verstevigd werd door een deel, dat dwars op de steunbeer stond. Dat het om een latere toevoeging ging bleek ook uit het feit, dat de onderkant koud tegen de oudste steunbeer was aangezet, terwijl de bovenkant via een soort zwaluwstaartverbinding was ingemetseld. Opvallend was dat het steenformaat van deze restauratie groter was dan het bestaande nl. 25x12x5,5 tegen 23x11x5.

Halverwege de oostelijke muur lag een vierkanten stenen fundering in de gracht van 1,75 m bij 1m. Het steenformaat was 20,5x10x4,5 cm. De bodem bestond uit leem. Vermoedelijk was dit de fundering van een latrine, die uitgebouwd was en in de gracht uitkwam. Fragmenten van een pispot behoorden o.m. tot de vondsten. In het laatste kwart van de 16^e eeuw, was de latrine buiten gebruik geraakt en als stortkoker gebruikt, getuige m.n. de vondsten van steengoed kannen, die daar geborgen werden. Waarschijnlijk was dat gebeurd in 1583, toen Spaanse troepen, die Eindhoven belegerden, Hilvarenbeek plunderden.

De kerk, alle huizen in de dorpskom, maar ook kasteel Groenendaal werden verwoest. *"Het slot off verbrandt casteel van Groenendael is verkocht van Joncker Marcellis van Brecht aen eenen genoempt Wouter Lodewijcx int jaer 1597"*, aldus het rekeningenboek van het mannengasthuis.

De gracht

In het profiel aan de oostkant van de gracht was een dikke laag tras van ca. 1 meter breed te zien. Deze was waarschijnlijk ontstaan als gevolg van het afbikken van stenen ter plaatse.

De grachtkant ten zuiden van het huis was verstevigd met pluggen. Tegen de muur in de gracht lagen planken, die door schuin geplaatste paaltjes op hun plaats gehouden werden.

Halverwege de gracht lagen om de 75 cm resten van aangepunte palen (ca. 10 cm dik), die schuin de grond instaken en de houten beschoeiing tegen de muur op zijn plaats hielden.

In de gracht bij het huis werd de rechte stijl van een houten trap gevonden. De inkepingen voor een 7-tal treden waren nog zichtbaar. Er van uitgaande, dat de traptreden horizontaal stonden, dan stond de trap onder een hoek van 45 graden.⁸⁸⁾

Opvallend was een uitloop van de gracht in het noordoostelijk gedeelte aan de Wouwerstraat. Vermoedelijk is dit ontstaan door het veelvuldig eggen van de gracht om deze schoon en op diepte te houden.

Een reconstructie van het huis

De archeologische gegevens lieten zien, dat we te maken hadden met een smal en diep huis, dat we dateren eind 14^e of begin 15^e eeuw. Het betrof de grondvorm van het laat-middeleeuwse woonhuis, zoals dat ontstaan is door de smalle en diepe percelen in de steden.

Met de klok mee:

Aardewerk uit greppel (13e t/m 14e eeuw); Nokpan en dakpan 16e eeuw; Bronzen fragmenten van kaarsenkandelaar, ijzeren sleutel en kistslot 16e eeuw; Stink- of rookbom uit de gracht begin 18e eeuw.



De afmetingen van het huis waren 6,5 m bij 13 m. De oostelijke muur stond in en evenwijdig aan de gracht. Op de hoeken bevonden zich steunberen. Aan de zuidkant bevond zich een dubbele steunbeer. Mogelijk als versterking voor een portaal of toegangsdeur. De ingang zal zich in de korte zuidelijke gevel bevonden hebben, zoals bij diepe huizen gebruikelijk was.

In het midden van het huis bevond zich een tussen- of brandmuur. Aan beide zijden van de brandmuur stonden vermoedelijk de schouwen.

De muren waren ondiep gefundeerd, behalve in ca. ¼ gedeelte van de westelijke gevel. Hier moest dieper gefundeerd worden, omdat de fundering door de insteek van een plagenput liep.

Uit de 18^e eeuwse boedelbeschrijving bleek, dat er naast de ontvangkamer en de keuken nog vier kamers waren. In de ontvangkamer bevond zich een haard, getuige de vermelding van een schoorsteenkleed. De bovenkamer, waar de bibliotheek was, zal zich waarschijnlijk in de ontvangkamer bevonden hebben. Deze ruimte moet dan voldoende hoog geweest zijn om een tussenbalklaag aan te brengen waar een extra ruimte ingericht kon worden, bijvoorbeeld boven de stookplaats. Een dergelijke warme en droge ruimte was uitermate geschikt voor een bibliotheek.

De zolder was voor opslag. Het dak diende alleen om het onderliggende huis water- en winddicht te houden. Gezien de grote hoeveelheid leien, die gevonden waren, zal het dak met leien bekleed zijn geweest. Op enig moment zullen deze vervangen zijn door pannen. Gegolfde dakpannen, alsmede enkele nokpannen werden ook in grote aantallen gevonden. Dit type pannen verscheen in het tweede kwart van de 16^e eeuw.

De Vrijthof

De opgravingen bewezen, dat bewoning van de hertgang de Vrijthof pas in de loop van de 11^e/12^e eeuw plaatsvond. Dit was al eerder gebleken bij opgravingen aan de Varkensmarkt, bij de Valck en uit waarnemingen bij bouwwerkzaamheden. Oudere bewoning werd aangetroffen o.a. in het Laag en Hoog Spul, het Loo en Driehuizen.

Is er sprake van een verplaatsing van de dorpskern? In die periode, eind 12^e eeuw, werd het klimaat droger, waardoor de bewoners gedwongen waren om lagere c.q. natte delen te koloniseren, de boerderijen verplaatsten zich naar de randen van de akkercomplexen, waardoor de zogenaamde open akkers ontstonden en de bewoning zich concentreerde om een gemeenschappelijk plein, de zogeheten plaats, zoals in Diessen nog te zien is aan het Laar. De dorpskom aan de Vrijthof heeft echter geen agrarisch karakter, maar meer een stedelijk karakter. Gezien de kleine en smalle percelen aan de Markt werden er vele niet-agrarische beroepen uitgeoefend, zoals hoedenmaker, schoenmaker, leerlooier, wever, timmerman, winkelier, bierbrouwer of herbergier. De aanwezigheid van een kapittel (vroegste vermelding 1155) en de daarmee samenhangende vergroting van de kerk heeft geleid tot bewoning rondom de kerk, waarbij het gebied sterk opgehoogd is (aan de Hoge Zij van 1.50m tot 2m).

Er is dus sprake van een bewuste verplaatsing van de dorpskern. De vraag is dan waar de bewoningskernen uit voorgaande perioden hebben gelegen. Mogelijke plaatsen zijn het Hoog Spul, de Elstakkers, maar zeker ook de Schijf met de eeuwenoude Lambertuskapel. In dit gebied is in ieder geval Badorfaardewerk gevonden, daterend uit de 9^e en 10^e eeuw.

Bovenstaande roept ook de vraag op of de Sint Petruskerk inderdaad rond het jaar 1000 is gesticht. Archeologisch zijn daar geen bewijzen voor. Opgravingen achter de kerk laten zien, dat er pas in de 12^e eeuw bouwactiviteiten plaatsvonden. Bovendien is de plek, laaggelegen tussen twee beken, niet logisch. Mocht de kerk inderdaad aan het einde van de 10^e eeuw gesticht zijn dan is deze gebouwd in onbewoond gebied. Een mogelijke verklaring voor de eenzame en natte plek, waar de kerk is gebouwd zou kunnen zijn, is dat de kerk is gebouwd aan een belangrijke route, mogelijk dus als een wegkapel. Die weg wordt gevormd door een prehistorische zuid-noordroute met o.m. sporen uit de IJzertijd (Laag Spul, Esbeek), Romeinse Tijd (Driehuizen, Biest Houtakker) en mogelijk zelfs de Merovingische (Hoog Spul) en Karolingische periode (Hoog Spul, Westerwijk) en de Volle Middeleeuwen (Esbeek, Hoog Spul en de Vrijthof).

Die weg heeft nu namen als de Esbeekse weg, de Gelderstraat en de Voortepad. Deze route sloot bij de Voort aan op een andere belangrijke noord-zuidroute nu nog de Bossche weg geheten.

Het bovenstaande laat zien, dat de dorpskom een bijzondere geschiedenis kent; de kerk stond er al, waarna de niet-agrarische bewoning er naar toe trok. Religie en handel zouden de pijlers vormen van het welvarende Hilvarenbeek in de Late Middeleeuwen.

Archieven

699	Gemeentebestuur van Hilvarenbeek 1811-1935
700	Dorpsbestuur van Hilvarenbeek 1392-1810
761	Venerabele Gilde Hilvarenbeek 1618-1970
772	Notariele archieven Hilvarenbeek 1605-1925
1111	Schepensbank van Hilvarenbeek 1469-1811